

М. Пелешок (Острог)

СТОСУНКИ УПА-«ПОЛІСЬКА СІЧ» Т. БУЛЬБИ-БОРОВЦЯ З БАНДЕРІВСЬКИМИ ФОРМУВАННЯМИ

(за матеріалами спогадів)

Спогади посідають важливе місце у комплексі джерел до вивчення історії взаємовідносин течій українського національного руху в період Другої світової війни. Значення мемуарної літератури як джерела до вивчення цієї проблеми визначається наявністю в ній багатого фактологічного матеріалу, насиченістю її враженнями, спостереженнями, роздумами авторів про описувані події. Особливістю її є те, що вона за своїм жанром є близькою до художньої літератури, яскравіше від інших письмових джерел відображає пафос, колорит, дух часу, настрої та поведінку людей. Мемуари містять не лише спомини, особисті враження, але й елементи дослідницького характеру. Негативною їх рисою як джерела є суб'єктивізм та можливі відхилення при зображенні тих чи інших подій, що зумовлено обмеженістю людської пам'яті або прагненням виділити чи приховати окремі факти.

Спогади часто виступають єдиним джерелом про підпільну діяльність, партизанський рух, певною мірою це стосується історії взаємин між течіями українського визвольного руху, оскільки значну частину документів було втрачено у військовий та повоєнний час або вивезено за кордон¹.

Мемуари про період 1941–1943 рр. містять багато інформації про особисті стосунки між історичними постатями, за їх змістом можна простежити еволюцію поглядів, переживань.

Зважаючи на це, спогади є цікавим джерелом, так як їх зміст істотно розширює та конкретизує відомі факти про стосунки бандерівських формувань з УПА-«Поліська Січ» Т.Бульби-Боровця у 1941–1943 рр. Беручи до уваги суб'єктивність інформації, поданої у мемуарах та можливі відхилення при висвітленні подій, вони потребують ретельного аналізу та перевірки.

Спогади про події 1941–1943 рр. залишили рядові члени і керівники ОУН-бандерівського, ОУН-мельниківського відламів, бульбівці, громадські діячі. Особливо цінними з точки зору їх інформативності є мемуари отамана «Поліської Січі» Т. Бульби-Боровця, функціонерів ОУН(б), зокрема М. Лебеда, М. Климишина, П. Мірчука, спогади, вміщені в колективних збірках «Літопис нескореної України», «Літопис УПА», «На зов Києва», книги мельниківців Я. Гайваса, М. Скорупського, О. Шуляка (О. Штуль-Жданович)² та ін.

Дана стаття є спробою на основі аналізу змісту спогадів та залучення інших джерел висвітлити проблему стосунків бандерівських формувань та УПА-Поліська Січ у 1941–1943 рр., з'ясувати чим характеризувались ці взаємини, їхній перебіг та причини невдач у спробах об'єднання різних течій національного руху.

Із вибухом війни лідери українських партій і рухів пов'язували надії на початок національного державотворення. Найактивніше діяли бандерівці, які 30 червня 1941р. проголосили у Львові Акт відновлення Української держави³.

Поряд з ними значних успіхів в організації визвольного руху досяг Т. Боровець. 22 червня 1941 р. він заявив про створення Української Повстанчої Армії «Поліська Січ». У майбутньому планувалося створити Волинську Січ, Полтавську Січ та ін. Т. Боровець узяв собі псевдо «Отаман Тарас Бульба», яким підписував усі накази і документи. Спершу дії членів УПА «Поліська

Січ» обмежувались визволенням людей, котрі перебували у в'язницях, таборах, а також накопиченням зброї та боєприпасів, які відбивали у червоноармійців⁴.

Т. Бульба-Боровець відмовився оголосити на Поліссі Акт 30 червня. Розходження полягали у різних політичних позиціях: отаман, як прихильник УНР, вважав, що львівським Актом автоматично анулюються III і IV Універсали Центральної Ради, якими було проголошено і затверджено УНР. Варто взяти до уваги особистий фактор: Т. Бульбі-Боровцю не подобалося, що події 30 червня 1941р. відбулись без його участі⁵. Наприкінці липня він прибув до Львова, однак досягти домовленостей з ОУН(б) не вдалося, оскільки багатьох її провідних членів німецькою владою було заарештовано, а ті, що залишилися, вимагали від Т. Бульби-Боровця негайного підпорядкування політичній лінії їхньої організації⁶. Як впливає зі змісту спогадів М. Лебеда, керівництво ОУН(б) із самого початку ставилося до можливості співпраці з УПА-«Поліська Січ» негативно⁷. Вже на початку 1942 р. бандерівці на своїх нарадах закликали не слухати бульбівців і мельниківців, «бо то буде на шкоду нашій українській справі»⁸. «Непорозуміння полягало в тому, що ми не підкорялись керівництву С. Бандери, і це зарахували проявом отаманії і анархії з нашої сторони», — писав Т. Бульба-Боровець⁹. Крім того, Провід ОУН(б) негативно ставився у той час до партизанської боротьби. Як зазначалось у їхній листівці «Боротьба партизанів і наше ставлення до неї» (червень 1942 р.): «Ми ставимось до партизанки вороже і рішуче її поборюємо. Наш шлях — це не партизанська війна кількох сотень чи навіть тисяч, а народна революція...»¹⁰.

У спогадах стосунки між УПА-«Поліська Січ» та бандерівцями найчастіше розглядаються у контексті вирішення питання спільних збройних сил. Воно постало наприкінці 1942 р. з ініціативи Т. Боровця-Бульби, який ще раніше підтримав створення його прихильниками Української народно-демократичної партії (УНДП). Отаман добре усвідомлював неможливість одноосібно протистояння противникам української державності та потребу створення у зв'язку з цим загальноукраїнського політичного центру¹¹.

Наприкінці грудня 1942 р. керівництво УПА-«Поліська Січ» звернулось до українських націоналістичних організацій із пропозицією створити Революційну раду з представників усіх течій як міжпартійного координатора дій бойових загонів та створення спільного штабу повстанських збройних сил України¹². Бойові групи ОУН(м) вирішили підтримати цей план Т. Бульби-Боровця. Пізніше один із її провідних діячів О. Штуль («Жданович») згадував, що «Поліська Січ», котра мала певне організаційне оформлення й користувалася популярністю серед населення, була здатна «стати зав'язком великого повстанського руху»¹³.

Стосовно позиції бандерівців, то, як згадував отаман «ПС»: «цю пропозицію група Бандери відкинула, тому що, мовляв, всі подібні зліпки ідейно-неоднорідних елементів будуть нежиттєздатні»¹⁴. Саме такий погляд на цю проблему простежується у мемуарах діячів ОУН(б). Крім того, вони вважали, що лише їхній провід може бути політичним центром, і вказували на те, що коли Т. Бульба-Боровець визнав би цей факт, то міг би розраховувати на лідерство в об'єднаній УПА¹⁵.

«Ви нашу пропозицію відкинули, пояснюючи тим, що єдиним проводом українського народу являетесь ви»,¹⁶ — докоряв бандерівцям Т. Бульба-Боровець з цього приводу.

Спроба отамана досягнути порозуміння з бандерівцями зазнала поразки. Останні також відкинули пізнішу пропозицію Т. Бульби-Боровця налагодити військове співробітництво. У першій половині 1942 р. ОУН(б) ще не була зацікавлена в пошуку союзників серед інших течій визвольного руху.

Поновлення контактів між ОУН(б) і УПА(Б-Б) («Поліська Січ») було спричинене зміною тогочасного політичного становища на Волині і Поліссі. Встановлення німецького окупаційного режиму викликало хвилю народного опору. Т. Новак у спогадах зазначав: «1943 рік став початком масового руху волинського селянства, спрямованого на боротьбу проти німців»¹⁷. На такий хід подій були змушені реагувати місцеві функціонери ОУН(б), які розпочали створення бойових загонів, не чекаючи вказівок проводу. Д. Клячківський — крайовий провідник на північно-західних українських землях (ПЗУЗ), досить швидко зумів організувати збройні загоны чисельністю близько 10 тисяч осіб¹⁸.

Зазнавши невдачі у спробах досягти домовленостей з окупаційною владою, ОУН(б) вирішує стати на шлях збройної боротьби. Саме таке рішення було прийнято на III конференції ОУН(б) (лютий 1943 р.)¹⁹. У зв'язку з цим було вирішено, що «Команду всіх збройних відділів бере в руки створений військовий штаб та згідно постанов усі відділи приймають спільну назву Українська повстанча армія»²⁰. Але, розпочинаючи формування військових підрозділів, бандерівці на Волині та Поліссі змушені були рахуватись із прихильним ставленням місцевого населення до бульбівців. У спогадах рядових вояків бандерівських формувань є часті згадки про те, що загоны ОУН(б) маскувались під УПА (Б-Б), щоб завоювати довіру місцевих жителів²¹. «Команда УПА не протидіяла тому, коли німці і большевики, а частинно український народ зв'язував дії УПА з іменем Бульби»²², — писав М. Леbedь.

Не було випадковим і те, що збройні відділи ОУН(б) отримали назву «Українська повстанська армія». Як зазначав А. Кентій, у додаткових постановках III конференції ОУН(б) висловлювалась думка щодо назви «Українська визвольна армія». Але оскільки більшість населення Волині-Полісся пов'язувало цю назву з «Українською повстанчою армією» Т. Бульби-Боровця, то з цим мусили рахуватись бандерівці. Тому провід ОУН(б) погодився на те, щоб його загоны носили назву «УПА»²³. З весни 1942 р. до створення бойових груп приступили мельниківці. Цей факт значно прискорив створення військових загонів ОУН(б) та підштовхнув їх до поновлення взаємин із УПА (Б-Б).

22 лютого 1943 р. до штабу УПА(Б-Б) прибув член проводу ОУН(б), колишній приятель Т. Бульби-Боровця, Я. Бусел, який заявив, що бандерівці змінили свій погляд на шляхи ведення визвольної боротьби і відтепер вважають діяльність УПА(Б-Б) доцільною та необхідною. Як писав пізніше отаман, «ОУН змінила свій погляд на партизанку і визнає за потребу її існування, збільшення повстанських лав»²⁴. Було запропоновано розпочати переговори про спільні дії всіх «революційних сил» України в рядах УПА. Однак, як зауважував Т. Бульба-Боровець, місія Я. Бусела була спрямована лише на встановлення контактів і мала політичний характер.

Переговори між обома сторонами відбулися 9 квітня 1943 р. З боку УПА(Б-Б) були присутні Т. Бульба-Боровець і Л. Щербатюк-Зубатий, з боку ОУН(б) — Р. Петренко («Омелько»). Бульбівцям запропонували відмовитися від підпорядкування урядові УНР і натомість керівництвом по політичній лінії обрати провід ОУН(б), визнати Акт відновлення Української держави від 30 червня 1941 р., а також створити спільну армію під назвою «УПА» з єдиним штабом під командуванням Т. Бульби-Боровця. Планувалось також запровадити в УПА посади партійних комісарів та службу безпеки. Передбачалося розпочати загальне повстання в усій Україні, для чого мали провести примусову мобілізацію; у плани також входило звільнення всієї української території від польського населення²⁵.

І хоча М. Леbedь пізніше згадував, що «..пропозицію штабу включити себе в загальний український повстанський рух і ввійти до штабу УПА Бульба

відкинув»²⁶, перемовники підтвердили попередню домовленість щодо необхідності створення спільного штабу. Однак її практична реалізація затягнулась. Обидві сторони прагнули використати всі можливості для зміцнення сил.

22 травня на зустріч, де мала бути укладена вирішальна угода стосовно всіх питань об'єднання військових загонів течій визвольного руху, приїхали представники УПА(Б-Б) та ОУН(м). Делегація від бандерівців не з'явилась. За словами О. Штуля, «це був початок трагічного розбиття збройних сил, що приніс стільки лиха». На його ж думку, «бандерівці виявили таку засліпленість, що ставало страшно і просто не вірилося»²⁷. Т. Бульба-Боровець у зриві зустрічі звинувачував М. Лебеда, який на його думку, «навмисне відтягав»²⁸ переговори. У спогадах представників ОУН(м) є згадки про те, що В. Івахів («Сом», «Сонар»), який у той час був командиром бандерівських відділів на Волині, нібито погодився на створення спільного штабу, але в травні прибув на Волинь М. Лебедь, який призупинив переговори²⁹. Після цього спроб налагодити взаємини не робили ні бульбівці, ні бандерівці³⁰. Не останню роль у цьому, на думку Т. Бульби-Боровця, відіграла особиста позиція М. Лебеда, а також небажання проводу ОУН(б) досягнути рівноправного партнерства з усіма українськими політичними силами. Проте, вирішальне значення все-таки мали об'єктивні причини, на які вказував отаман у відкритому листі до бандерівського проводу ОУН(б). Він писав: «Непорозуміння поглиблюється тим, що ви визнаєте фашистську засаду безоглядної диктатури вашої партії, а ми стоїмо на становищі кровної та духовної єдності цілого народу на засадах демократії, де всі мають рівні права і обов'язки»³¹.

Причини невдач у намаганнях досягнути консолідації національних сил представники ОУН(б) вбачали не стільки в політичних поглядах та орієнтаціях керівників, скільки у «моментах психологічного порядку». Л. Шанковський, зокрема вказував, що бандерівці мали перед собою досвід визвольних змагань 1917–1920 рр., в яких перемогли сили з однопартійною диктатурою. Тому вони побоювались, що колективний військовий орган (яким його бачили бульбівці) «перетвориться на трибуну для порожніх розмов, що призведе до анархізації української визвольної боротьби»³². Саме цю причину називає у своїх спогадах М. Лебедь, називаючи «загін у силі від 150 до 300 вояків Тараса Бульби...», що іменував себе отаманом»,³³ анархічним рухом. Крім того, свої дії бандерівці пояснювали також тим, що «Т. Бульба-Боровець своєю пропагандою вносив хаос у політичну роботу серед мас, підривав авторитет УПА»³⁴. Керівництво ОУН(б) прагнуло створити єдину дисципліновану армію під власним політичним керівництвом. Це не могло не викликати спротиву отамана «Поліської Січі», зважаючи на його значні амбіції, адже на чолі визвольного руху він бачив перш за все себе.

Слід відмітити, що необхідність об'єднання зусиль у боротьбі за Україну розуміли не лише у вищих ешелонах визвольного руху. До цього прагнули й середні й нижчі ланки. Таким прикладом може бути нарада місцевих командирів партизанських загонів бандерівців та мельниківців за участю групи колишніх старшин Армії УНР, яка відбулася 13 травня 1943 р. у Кременецькому районі Тернопільської області. Її учасники висловились за негайне припинення сутичок між бандерівцями, бульбівцями та мельниківцями, за координацію дій. При цьому командири загонів ОУН(б) і ОУН(м) «Крук» (І. Климишин) і «Блакитний» (Д. Данилюк) урочисто заявили про свою згоду діяти спільно і наголосили, що за це «вони відповідають своєю честю і совістю перед українською нацією та ідеєю боротьби за Українську самостійну державу»³⁵. Однак реалізувати ці домовленості на практиці не вдалося.

У спогадах представників обох сторін перша половина 1943 р. відображена як час втрачених можливостей для об'єднання течій національного руху.

Кардинально вплинути на позиції керівництва ОУН(б) та Т. Бульби-Боровця зміна політичної ситуації не змогла.

Як свідчать спомини селян, їхні симпатії частіше були на боці бандерівської УПА. Щодо УПА(Б-Б), то чисельність її рядів суттєво зменшилась, а моральний дух вояків підупав³⁶. Вагомою причиною такого становища була вдало проведена ОУН(б) агітаційно-пропагандистська робота серед населення. Відповідно до такого розвитку подій змінювалась і поведінка обох сторін.

Початком відкритої боротьби проти своїх опонентів в українському русі опору можна вважати відозву Головної команди (ГК) УПА від 20 травня 1943 р. під назвою «Українці». В ній повідомлялося, що «український народ висилає на боротьбу за Українську самостійну соборну державу тверді лави бійців — Українську повстанську армію (УПА)»³⁷. Згадана відозва закликала до вступу в ряди УПА, до викриття і знищення «агентів більшовицького і німецького імперіалізмів, що творенням диких, ніби партизанських відділів намагаються ослабити Всеукраїнський революційний фронт боротьби за УССД під проводом УПА». Як вороги цього у відозві називаються «різні отаманчики-анархісти», «недобитки всяких політичних партій». Всі вони, на думку ГК УПА, діють за наказами НКВС і гестапо³⁸.

Радикальний зміст цього документу свідчив про прагнення ОУН-УПА одним ударом покінчити з «опозицією» бандерівцям у лавах українського руху опору. Головним провідником такої політичної лінії серед керівництва ОУН(б) став Р. Шухевич. Наприкінці червня 1943 р. з'явилася листівка, в якій усім партизанським відділам наказано підпорядкуватися головному штабові бандерівської УПА. Під листівкою стояв підпис — Тур (Роман Шухевич). ОУН(б) домагалася підпорядкування бульбівців різними методами, в тому числі й силою зброї³⁹. Влітку отаман ще раз спробував налагодити контакти з УПА-Південь, де високі посади займали Я. Бусел і Р. Волошин, але знову зазнав невдачі⁴⁰. Немоżliвість досягти домовленостей з ОУН(б) у спогадах бульбівців та мельниківців розглядається як одна з головних причин того, що ще у травні отаман робив спроби знову налагодити контакти з німцями, розуміючи безперспективність боротьби на чотири фронти: німецький, польський, радянський та внутрішній український. Не останню роль при цьому відіграло і прагнення змусити бандерівців все ж піти на певні поступки.

Після провалу всіх спроб Т. Бульби-Боровця домовитися з лідерами УПА в липні 1943 р. розпочалися взаємні звинувачення через друковані засоби. Отамана УПА-«Поліська Січ» звинувачували в тому, що в «результаті його діяльності в Україні запроваджується анархія, ...що він не підкоряється рішенням Проводу ОУН(б)»⁴¹. Не залишалися в боргу і бульбівці. Вони здійснили низку публікацій, спрямованих проти бандерівців та їхньої політики: «Революція чи анархічна отаманія», «Зозулине яйце», «До проводу ОУН(Б)» тощо⁴².

У статтях, памфлетах Т. Бульба-Боровець звинувачував своїх політичних опонентів у тому ж, у чому звинувачували його самого — в поширенні анархії й отаманії в Україні. «Сьогодні на землях Західної України знов появилася анархічна банда нової отаманії у вигляді так званої бандерівщини»⁴³. Закидалися також звинувачення у прагненні до диктатури однієї партії, започаткувані непотрібної боротьби проти національних меншин, терорі проти українського населення, в провокації передчасного виступу української поліції тощо.

«Замість фахового удару по німецьких стратегічних пунктах, — писав Т. Бульба-Боровець, — ваші бойові командири дали зброю для дітей та жінок, які для спорту почали стріляти німців з-за кожної хати... по більших німецьких підрозділах, котрі палили та мордували, та дали можливість німецькій пропаганді оправдати ці звірства»⁴⁴.

Щоб відмежуватися від дій УПА бандерівської течії, поліський ватажок 20 липня видав наказ про перейменування свого підрозділу з УПА на УНРА (Українська народно-революційна армія). Таким чином Т. Бульба-Боровець взяв своєрідний реванш у бандерівців, адже назву УНРА деякий час (у 1941 р.) носили загони ОУН(б)⁴⁵.

Після перейменування бульбівських загонів відділ пропаганди Головного штабу УНРА поширив серед населення велику кількість агітаційно-пропагандистських матеріалів, у яких пояснювались мета і завдання діяльності організації. «УНРА, — зазначено в одному з них, — це надпартійна військово-революційна організація та осередок революційної роботи всіх трудящих України за свою незалежну демократичну державу»⁴⁶. Для бульбівського керівництва в цей період характерним було прагнення створити власну державницьку ідеологію, що було спричинено не лише військовим, але й ідеологічним протистоянням між ОУН(б) та УНРА. Окрім цього, Т. Бульба-Боровець хотів, щоб населення і його соратники бачили в ньому національного героя, а не «анархіста», яким намагалися зобразити його політичні противники. Слід зауважити, що разом із тим певна схильність до самовихваляння та перебільшення своєї ролі в тих чи інших подіях помітна у спогадах отамана⁴⁷.

Керівним органом новоствореної організації Т. Бульби-Боровця була Політична рада. До її складу входили спочатку п'ять, а пізніше — три представники від різних політичних організацій України. Саме події, які стосувались реформування УПА(Б-Б), пов'язувались бульбівцями з початком відкритого збройного виступу УПА. На це, зокрема, вказував сам Бульба-Боровець: «Тоді рубанівці об'явили нам безоглядну війну, яка триває досі»⁴⁸.

Бандерівці вважали, що приводом для відкритої боротьби стала публікація в часописі «Оборона України» (видавався відділом пропаганди при Головній команді УНРА) 10 серпня 1943 р. «Відкритого листа командуючого Української народно-революційної армії (УНРА) Тараса Бульби-Боровця до членів проводу організації Українських націоналістів під проводом Степана Бандери». В цьому листі Бульба-Боровець звинувачував провід ОУН(б) у зриві переговорів, насаджуванні їхньої диктатури, відхиленні пропозиції створення надпартійного органу, яким мала б стати Українська революційна рада, нищенні польського населення. Автор відзначав, що члени ОУН(б) вели агітацію проти бульбівців: Т. Бульбу-Боровця звинувачували в тому, що його дії не відповідають його словам, в анархії та дезорганізації повстанського руху. Крім того, отаман стверджував, що бандерівці намагалися силою зброї перетягнути бульбівців на свій бік⁴⁹. І все ж він вважав можливими зміни в політиці ОУН(б). Намагаючись відвернути бандерівців від братовбивчої війни, Т. Бульба-Боровець запитував їхнє керівництво: «За що ви боретесь? За Україну чи за ОУН? За українську державу чи за диктатуру в цій державі?»⁵⁰.

Пік військового протистояння між УНРА і УПА припадає на другу половину серпня 1943 р. Саме тоді керівництво ОУН(б) припинило «боротьбу з німецьким окупантом та московсько-більшовицькими бандами, — писав Бульба-Боровець, — і скерувало всю свою увагу та зброю проти головного ворога України — Бульби»⁵¹. У с. Бережниці Сарненського району бандерівці розбріли один підрозділ бульбівців, відібрали в них пропагандистську літературу, а самих мало не вбили. Такі ж акції проводили вони і в інших районах Волині й Полісся⁵².

Однак, у висвітленні Л. Шанковського процес «об'єднання» проходив досить спокійно, без будь-яких надмірних загострень. «У серпні 1943 р., — пише він, — курінь УПА з групи УПА «Заграва» (Дорош) перебрав групу УПА Тараса Бульби-Боровця без жодного пострілу. Роззброєно також військовоповстанчі формації ОУН під керівництвом полк. Мельника. До цього часу й після нього не було жодних боїв чи сутичок між окремими групами»⁵³.

Протистояння бандерівців із мельниківцями і бульбівцями знаходило відгук серед громадськості Волині. Зокрема, письменник У. Самчук у своїх спогадах писав: «Десять там бандерівці напали на бульбівців і були жертви в людях. Трохи ж згодом, ті ж бандерівці напали на мельниківців і знов були жертви»⁵⁴. Однак, на його думку, це протистояння було об'єктивно неминучим. Він вказував, що при наявності в українському визвольному русі багатьох «ідеологій» підпорядкування усіх збройних загонів єдиному командуванню не могло вирішуватися демократичним шляхом. Залишалося «право сильніших». Саме так діяли бандерівці.

Але остаточного удару військовим загонам Т. Бульби-Боровця бандерівці завдали 18 серпня 1943 р. Того дня на хуторах біля с. Хмельівка, що на Костопільщині, Т. Боровець відвідував свою Людвипільську сотню, яка складалася з його земляків. Вночі бульбівський підрозділ був оточений шістьма (за деякими свідченнями – трьома сотнями бійців) куренями УПА. Отаман дав наказ не чинити опору, а розсіяно відступити.

Бандерівці схопили понад 100 козаків УНРА, трьох старшин і дружину Т. Бульби – Ганну Йосипівну Опоченську. Одного з полонених, М. Крука, бандерівці відпустили. Через нього було передано пропозицію (фактично – ультиматум) – «відновити перервані переговори з командуванням УПА, щоб якось домовитись і ліквідувати конфлікт, продовжити працю спільно». Від отамана вимагали беззастережного підпорядкування політичній лінії ОУН(б) та наказам Головної команди УПА⁵⁵. Однак, Т. Бульба-Боровець категорично відмовився від пропозиції бандерівців, після чого вони ще жорстокіше розправлялися з УНРА. Дружину Т. Бульби-Боровця після двох тижнів тортур вбила Служба Безпеки ОУН(б)⁵⁶. Офіційно бандерівці заперечували участь у ліквідації Г. Опоченської. Зокрема, М. Лебедь писав, що «Жінка Бульби з походження чешка жила за даними очевидців в районі Тучин (Рівне). Ніколи не була ні переслідувана, ні суджена якими-небудь чинниками організації та УПА»⁵⁷. Пізніше П. Мірчук поширив версію, начебто Г. Опоченська сама втекла від Т. Бульби-Боровця до радянського партизана О. Лукіна, вийшла за нього заміж і проживала в Москві⁵⁸.

Слід зазначити, що бульбівці до бандерівців ставилися лояльніше. Так, ще у грудні 1943 р., піймавши одного з функціонерів ОУН(б), забрали у нього лише одяг і відпустили з такими словами: «Ми знаємо, хто ти такий, але пускаємо. Ми тебе не вішаємо, як вішають бандерівці... а як згинемо від них, то по-геройськи»⁵⁹.

Щоб не збільшувати кількість жертв, Т. Бульба-Боровець вирішив розформувати свої відділи і перевести організацію у підпілля, як передбачалося, тимчасово. 5 жовтня 1943 р. отаман видав відповідний наказ⁶⁰.

Після арешту 1 грудня 1943 р. німецькими спецслужбами Т. Бульби-Боровця контакти між бульбівцями та бандерівцями на рівні організацій припинилися. Проте ідеологічне протистояння продовжувалося⁶¹.

Ще раніше молоді старшини УНРА вказували своєму керівникові на його поступливість, прагнення уникнути військового протистояння. «З національної точки зору, – дорікали вони Т. Бульбі-Боровцю, – було б куди правильніше, якби ми на початку, в березні 1943 року, були розстріляли пару сот зачумажених тоталітаристів, чи навіть хай би ця акція потягла тисячі жертв українського народу, ніж сьогодні та завтра за це все мусимо платити десятками та сотнями тисяч кривавих жертв, абсолютною руїною економіки та терпіти ганьбу за чийсь партійну сліпоту та вождизм»⁶².

До таких висновків йшов і сам отаман. Звинувачуючи Провід ОУН(б) в авторитаризмі, він писав: «Така вже засада і закон дії у всіх тоталітаристів без огляду на те, чи вони комуністи чи націонал-фашисти, що вони нікого не

визнають крім себе і намагаються підпорядкувати під свою беззастережну диктатуру всі сили». Також він вказував: «Під впливом усіх жахливих подій ...я остаточно переконався, що з українським вождізмом, так само як і з комунізмом чи нацизмом, у нас може бути тільки одна мова — їх повне заперечення. Однак зробити практичний висновок з ревізії наших поглядів у листопаді 1943 року було неможливо. На перешкоді стояли:

1. Відворотня директива нашого уряду.
2. Червона Армія, що була вже у Києві»⁶³.

Якщо першу «перешкоду» з огляду на попередню діяльність Т. Бульби-Боровця можна поставити під сумнів, то щодо другої — вдіяти щось було неможливим.

Проте була ще й третя важлива причина, яка не давала можливості зробити практичний висновок, — відсутність достатньої військової сили. Населення бачило військо безсилля бульбівців у 1943 р. і часто ставало на бік сильнішого.

Значна частина бійців і старшин УНРА добровільно перейшла до УПА. Деякі колишні активісти бульбівського руху обійняли в ній вагомі посади. Так, М. Омелюсик став начальником оперативного відділу штабу УПА. Зайняв важливу посаду І. Трейко. Залишки непокірних частин УНРА бандерівці відтиснули до р. Случ⁶⁴.

Стосовно оцінки результатів взаємовідносин двох впливових течій українського руху, то у більшості спогадів діячів ОУН(б) простежується думка, що з погляду історичної перспективи політика бандерівців відносно підпорядкування бульбівців своєму впливові виявилась правильною. Не останню роль при цьому відіграла наявність чіткої ідеології та рішучості в діях, що не було притаманним для руху Т. Бульби-Боровця. Оунівцям вдалося створити централізовану і дисципліновану військову структуру. Саме тому УПА змогла тривалий час протистояти радянським регулярним військам та спецвідділам МВС-МДБ. Однак навряд чи можна погодитись із твердженням М. Лебеда, що «Українська повстанська армія була вже від своїх початків будована і організована на принципі добровільності»⁶⁵. Адже у бульбівців, представників ОУН(м) різке несприйняття викликали саме бандерівські форми і методи роботи по об'єднанню повстанських загонів в єдину армію. Їхню позицію можна висловити фразою із спогадів отамана «Поліської Січі»: «Жодна партія не має монополії на український народ»⁶⁶.

Таким чином, через намагання проводу ОУН(б) взяти виключно на себе керівництво всіма силами українського національного руху, небажання йти на певні компроміси, а також через значні особисті амбіції Т. Бульби-Боровця співробітництво бульбівців і бандерівців виявилось неможливим. У спогадах членів практично всіх течій визвольного руху висловлювалась думка, що саме загоны ОУН(б) були тим формуванням, у спілці з яким бульбівці могли стати ваговою військовою силою. Однак через ряд вище викладених причин цього не сталося.

¹ Макаричук С. Писемні джерела з історії України. Курс лекцій. — Львів, 1999. — С. 296.

² Там само. — С. 299.

³ Киричук Ю. Український національний рух 40-х-50-х рр. XX ст.: ідеологія та практика. — Львів, 2003. — С. 75.

⁴ Бульба-Боровець Т. Армія без держави: Слава і трагедія Українського повстанського руху: Спогади. — Вінніпег, 1981. — С.1 08, 109.

⁵ Там само. — С. 250

- 6 *Казанівський Б.* Шляхом Легенди. Спомини. — Лондон: Українська видавнича спілка, 1975. — С. 34.
- 7 *Лебедь М.* Українська повстанська армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну державу (репринтне видання). — Дрогобич, 1993. — С. 69.
- 8 Цит. за: Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. Історичні нариси. — К., 2005. — С. 145.
- 9 *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 259.
- 10 *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 179.
- 11 Організація українських націоналістів і Українська Повстанська армія. Історичні нариси. — К., 2005. — С. 146.
- 12 На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні. Зб.статей, спогадів і докум. — К., 1993. — С. 336.
- 13 *Шуляк О.* В ім'я правди.(До історії повстанчого руху в Україні) — Роттердам; Львів, 1947. — С. 62.
- 14 *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 250.
- 15 *Лебедь М.* Назв. праця. — С. 77.
- 16 *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 255.
- 17 *Новак Т.* Поєдинок. — К., 1989. — С. 117.
- 18 *Косик В.* Назв. праця. — С. 43.
- 19 Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія... — С. 146.
- 20 *Лебедь М.* Назв. праця. — С. 48.
- 21 *Скорупський М.* Туди, де бій за волю.-Київ, 1992. — С. 81–82.
- 22 *Лебедь М.* Назв. праця. — С. 75.
- 23 *Кентій А.* УПА 1942–1943 рр. — К., 1999. — С. 64.
- 24 *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 250.
- 25 *Петренко Р.* («Юрко» «Омелько») За Україну, за її волю (спогади) / ред. Галина Петренко. Літопис УПА. Т. 27. — Торонто; Львів, 1997. — С. 95.
- 26 *Лебедь М.* Назв. праця. — С. 79.
- 27 *Шуляк О.* Назв. праця. — С. 67.
- 28 Повстанський рух отамана Т.Бульби-Боровця: Дослідження. Спогади. Документи. — Рівне, 1998. — С. 27.
- 29 На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні. — С. 458–459.
- 30 *Гайвас Я.* Воля ціни не має. — Торонто, 1955. — С. 132.
- 31 *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 259.
- 32 *Шанковський Л.* Початки УПА. — Торонто, 1971. — С. 42.
- 33 *Лебедь М.* Назв. праця. — С. 75.
- 34 *Кентій А.* УПА 1942–1943 рр. — К., 1999. — С. 84.
- 35 *Данилюк М. (Блакитний).* Повстанський записник. — К., 1993. — С. 46.
- 36 Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади: Кн. 1. — Львів, 1993. — С. 117.
- 37 Волинь і Полісся. УПА та запілля 1943–1944. Нова серія. — Т. 2. Літопис УПА. — К.; Торонто, 1999. — С. 17.
- 38 Там само. — С. 18.
- 39 *Скорупський М.* Назв. праця. — С. 150.
- 40 Там само. — С. 156.

- ⁴¹ Літопис УПА: у 28 т. — Т. 2. — Волинь і Полісся: німецька окупація. — Кн. 2: Початки УПА: документи і матеріали. — Торонто, 1977. — С. 126.
- ⁴² Повстанський рух отамана Т. Бульби-Боровця... — С. 32.
- ⁴³ *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 255.
- ⁴⁴ Там само. — С. 258.
- ⁴⁵ *Макар В.* Бойові друзі: Спомини у 2-х т. — Торонто: Гомін України, 1980. — Т. 1. — С. 49.
- ⁴⁶ *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 257.
- ⁴⁷ Там само. — С. 263.
- ⁴⁸ Цит. за: *Дзьобак В.* Отаман Т. Бульба-Боровець— штрихи до політичного портрету. — Київ, 1995. — С. 73.
- ⁴⁹ *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 263.
- ⁵⁰ Цит. за: Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. — С. 152.
- ⁵¹ *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 265.
- ⁵² Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади: Кн.1. — Львів, 1993. — С. 133.
- ⁵³ Шанковський Л. Назв. праця. — С. 115.
- ⁵⁴ *Самчук У.* На білому коні. Спомини і враження. — Торонто, 1972. — С. 86.
- ⁵⁵ Організація українських націоналістів і українська повстанська армія... — С. 59.
- ⁵⁶ *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 260.
- ⁵⁷ *Лебедь М.* Українська повстанська армія, її генеза, ріст і дії... — С. 119.
- ⁵⁸ *Мірчук П.* Українська повстанська армія 1942–1952 / репринтне видання 1952 р. (Мюнхен) підготував до друку Михайло Стасюк.-Львів, 1991. — С. 203.
- ⁵⁹ *Климишин М.* В поході до волі. Спомини у 2-х т. — Торонто, 1975. — Т. 1. — С. 93.
- ⁶⁰ Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. — С. 153.
- ⁶¹ *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 270.
- ⁶² Там само. — С. 274.
- ⁶³ Там само. — С. 276.
- ⁶⁴ *Киричук Ю.* Назв. праця. — С. 98.
- ⁶⁵ *Лебедь М.* Назв. праця. — С. 49.
- ⁶⁶ *Бульба-Боровець Т.* Назв. праця. — С. 256.